

Constantin ȘCHIOPU

Formarea la elevi a competenței de a formula idei pe marginea operei literare

C. Ș. – prof. univ. dr. hab., Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice, Catedra Studii teatrale și scenografie, profesor-cumular de limba și literatura română la Liceul de Creativitate și Inventică „Prometeu-Prim” din Chișinău. Lucrări recente: *Comunicarea: greșeli și soluții* (coautor Marcela Vâlcu-Șchiopu), 2013; *Metodica predării literaturii române*, Editura Carminis, Pitești, 2009; *Arghezi, Barbu, Blaga. Poezii comentate. Pentru elevi, studenți, profesori*, Editura ARC, Chișinău, 2010; *Manual de limba și literatura română pentru clasa a X-a* (coautor Marcela Vâlcu-Șchiopu) ș. a.

Opera literară este un complex de sensuri și semnificații care se cer interpretate, descifrate, clarificate și înțelese. Pentru determinarea lor hermeneutică se apelează la diferite metode didactice, fie tradiționale, fie moderne. O sarcină textuală poate fi eficientă în cazul în care stimulează gândirea elevilor. Încă în 1967, Edward de Bono a lansat conceptul de gândire laterală, care desemna un proces sistematic de a gândi, depășind tiparele limitative ale gândirii logice. „Nu poți săpa o groapă nouă adâncind o groapă mai veche”, susținea Edward de Bono, atrăgând astfel atenția asupra faptului că a crea nu este un avantaj exclusiv al artiștilor, al genilor, ci o calitate prezentă la diferite niveluri de competență. Prin urmare, în școală și mai ales la lecțiile de literatură (să nu uităm că literatura este o artă a cuvântului), creativitatea trebuie să devină un instrument practic la îndemâna oricui dorește să învețe să gândească diferit. Formulând în mare parte sarcini de identificare, de reproducere, de comparare, de explicare, de recunoaștere, întrebând elevii ce trăsături de caracter posedă personajul sau în ce constă deosebirea/asemănarea dintre Dl Goe și Ionel, profesorul, de

fapt, face un apel la memoria reproductivă a lor, punându-i în situația de a-și aminti trăsăturile de caracter, faptele personajelor etc. În cazul gândirii laterale, elevii sunt obișnuiți să privească lucrurile cu totul altfel, să depășească netradițional situațiile problematice, să se elibereze de vechiul mod de a gândi, să caute și să genereze mai multe idei/abordări alternative. Mai mult, căutarea posibilităților de rezolvare a problemei cu care se confruntă personajul literar, a modalităților neordinare de rezolvare a sarcinilor textuale sunt/trebuie să fie în consonanță cu conceptul de operă deschisă al lui Umberto Eco. Deci schimbarea de atitudine, renunțarea la clișee, stimularea unor idei noi prin sarcinile formulate trebuie să devină normă pentru profesori, condiție *sine qua non* a activității lor didactice. A-i deprinde pe elevi să formuleze idei noi, inedite pe marginea operei literare studiate/citite nu este atât de ușor, dar totuși posibil. În cazul respectiv, profesorul are la îndemână atât metodele ce solicită gândirea laterală, cât și procedeele imaginative. Din multitudinea de metode ale gândirii laterale, menționăm următoarele: APO (Alternative, Posibilități, Opțiuni), PMI (Plus, Minus, Interesant), CTF (Consideră Toți Factorii), LCP (Lista Cu Priorități), ȚSO (Ținte, Scopuri, Obiective), EAP (Examinarea Ambelor Părți), PCO (Perspectivele Celorlalți Oameni), CU (Consecințe, Urmări). Cât privește procedeele imaginative, în literatura de specialitate sunt stipulate aglutinarea, amplificarea/diminuarea, multiplicarea/omisiunea, diviziunea/rearanjarea, substituirea, modificarea, schematizarea, analogia, tipizarea, empatia. În continuare propunem câteva repere metodologice de utilizare a procedeele imaginative în vederea formării la elevi a competenței de a formula idei pe marginea operei literare.

Amplificarea sau diminuarea se referă la modificarea proporțiilor, a dimensiunilor unei structuri inițiale, obținându-se un nou efect (de ex., Setilă din *Povestea lui Harap Alb* de I. Creangă). Ce efecte pot fi obținute prin amplificarea/diminuarea unor situații atestate în operă, a cadrului natural, a timpului, modului de comportament al personajelor etc.? Care este impactul acestor amplificări/diminuări asupra personajelor/mesajului? Răspunsul la aceste întrebări îi va ajuta pe elevi să pătrundă în esența situației, a cadrului/ timpului în care se desfășoară acțiunea, a tipului de comportament etc. Astfel, în procesul interpretării, de exemplu, a schiței *Di Goe* de I. L. Caragiale, elevii pot fi solicitați să caute alternative de amplificare/diminuare a situațiilor (di

Goe le numește proaste pe mămițe, dl Goe răspunde urât pasagerului, dl Goe pierde biletul de călătorie, dl Goe rupe manivela, trenul întârzie câteva minute etc.), a cadrului în care se desfășoară acțiunea (pe peron, în tren, în compartiment, la fereastră), a personajelor, (exagerarea/diminuarea modului de comportament al băiatului/mămițelor, amplificarea/diminuarea unor trăsături de caracter sau de portret fizic al personajelor). Insistând, de pildă, asupra uneia dintre situațiile enumerate și anume asupra faptului că Dl Goe pierde biletul, vom propune elevilor să amplifice și/sau să diminueze situația și să găsească moduri de rezolvare. În continuare, vor fi analizate alternativele neordinare subliniindu-se impactul cazului, văzut deja altfel, din alt unghi de vedere (situația putea să ia proporții exagerat de mari sau de mici), asupra personajelor, asupra felului lor de a se comporta, a posibilității/imposibilității personajelor de a ajunge la București etc.

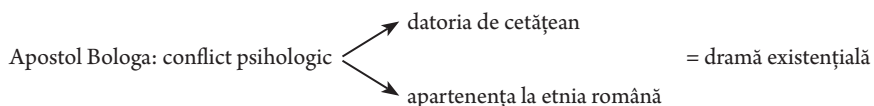
Multiplicarea/omisiunea presupune modificarea numărului elementelor, păstrându-se identitatea lor. Efectul nou rezultă din înmulțirea unor componente sau eliminarea altora. Drept exemplu de omisiune poate servi ciclopul, un uriaș cu un singur ochi în frunte, iar de multiplicare – *Coloana infinitului* de C. Brâncuși. Procedeu respectiv poate fi utilizat cu succes și în procesul de interpretare a operei literare, elevii fiind solicitați să elimine și/sau să adauge o trăsătură de caracter, un detaliu semnificativ privind mediul în care locuiește personajul sau se desfășoară acțiunea, o replică etc. Ulterior, elevii emit diferite ipoteze, le analizează și formulează concluziile de rigoare. „Ce trăsătură de caracter ați adăuga personajului Apostol Bologa?”, „Cum s-ar constitui destinul său în acest caz?”, „Ce relații s-ar fi stabilit între el și alții?”, „Care ar fi fost impactul asupra conflictului psihologic al personajului?”, „De ce autorul nu-l investește cu această trăsătură de caracter?”, „De ce trăsătură de caracter îl veți lipsi pe Nică?”, „Ce vreți să subliniați prin eliminarea acesteia?”, „Cum se va comporta personajul în situația X neavând această trăsătură de caracter?”, „Cum vor evolua lucrurile dacă Nică, pe lângă îndârjirea pe care o demonstrează când uncheșul dă drumul pupezei, va fi și foarte hotărât să-și recupereze paguba?” – iată câteva întrebări-sarcini care pot servi ca punct de pornire în analiza operei literare din perspectiva multiplicării/omisiunii ca procedeu imaginativ. În alt caz, profesorul le poate propune elevilor un fragment din opera literară, ei urmând, așa cum afirmam mai sus, să multiplice

sau să omită detaliile de portret fizic, moral, de interior, circumstanțele în care se desfășoară acțiunea etc. În continuare, varianta obținută va fi analizată în raport cu cea inițială, formulându-se concluziile de rigoare.

Ca procedeu imaginativ, *diviziunea și rearanjarea* constă în găsirea unor noi criterii de diferențiere a componentelor unor obiecte existente, selectarea unora dintre ele și transformarea lor în produse noi. Rearanjarea presupune păstrarea elementelor unei structuri cunoscute, dar dispunerea lor într-o altă poziție. Ca exemplu poate servi realizarea brațului mecanic, pornindu-se de la funcțiile organismului uman. Ca procedeu de interpretare a operei literare, aceasta poate fi utilizată cu succes mai ales în cazul analizei elementelor de structură, a compoziției, a structurii afectiv-intelective și de caracter a personajului etc. Punându-i pe elevi să rearanjeze elementele de structură (strofe, paragrafe, capitole, părți, tablouri etc.), lor li se solicită, de fapt, să creeze o altă structură. Analiza acesteia în raport cu cea a scriitorului va ajuta elevii să „prindă” intențiile lui și să formuleze idei cu privire la mesajul operei. E știut că antiteza compozițională din *Scrisoarea III* de M. Eminescu (Baiazid – Mircea, trecutul – prezentul eminescian) accentuează două portrete și două realități social-politice. Ce s-ar întâmpla dacă am omite un tablou, o parte a poemului? Ce alt tablou poate fi introdus în poemul respectiv? Rearanjarea versurilor unei poezii, a strofelor, a tablourilor poate deveni nu numai o operație distractiv-atractivă, dar și un procedeu de identificare a unor posibile variante, puncte de vedere/alternative privind modul de constituire a discursului liric. Iată câteva sarcini: „Ce semnificații dobândește poezia *Dintre sute de catarge* de M. Eminescu în cazul în care strofa a 3-a va fi prima?”, „Schimbați locul versurilor: 1 cu 3 și 2 cu 4. Comentați modificarea”; „Plasați ultimul vers din fiecare strofă la începutul catrenelor. Argumentați impactul modificării” etc.

De regulă, *schematizarea/tipizarea* este un procedeu folosit mult în proiectarea tehnică, în grafică, în arhitectură, el constând în selecția numai a unor însușiri și în omiterea cu bună știință a altora pentru a servi mai bine activității omului. Astfel, schița unui traseu într-un mare oraș, oferită șoferului, este alcătuită pe baza schematizării, autorul renunțând la amănuntele inutile. O variantă de schematizare este reprezentarea

grafică, pe care o pot construi/desena elevii în procesul sau în urma interpretării diverselor aspecte ale operei literare. Conflictul psihologic al lui Apostol Bologa, de exemplu, poate fi reprezentat grafic în felul următor (pot fi și alte variante):

Itinerarul Vitoriei Lipan (*Baltagul* de M. Sadoveanu), al lui Harap-Alb (*Povestea lui Harap-Alb* de I. Creangă), conflictul psihologic al lui Manole (*Meșterul Manole* de L. Blaga) etc. sunt alte câteva posibilități de reprezentări grafice.

Cât privește *tipizarea*, ea presupune extragerea trăsăturilor caracteristice unui grup de oameni și individualizate într-un personaj (de ex., tipul lașului, al lingușitorului, avarului etc.). Acesta, în literatura realistă, prezintă caractere tipice în împrejurări tipice, este deci unul reprezentativ pentru o anumită categorie socială/tip uman, scriitorul optând doar pentru ceea ce este exponențial, evitând o serie de detalii netipice. Dincolo de trăsăturile pe care le întrunește, de exemplu, Ilie Moromete ca exponent al țăranului filozof, cu pământ, care își construiește fericirea pe iluzie, cu siguranță, prototipul său întrunește și alte caracteristici, manifestări de comportament, de gândire, de gesturi, de limbaj etc. mai puțin ori defel tipice. Elevilor nu le rămâne decât să le presupună, să le caute, să le identifice prin raportare la alte formule estetice și, într-un final, să argumenteze de ce autorul a renunțat la acestea când și-a construit personajul. Mai mult, ei pot fi solicitați să găsească/să scrie în caiete trăsăturile fundamentale ale unui tip uman/ale unor tipuri umane (lingușitorul, patriotul, hoțul etc.), după care să gândească diverse situații în care personajul respectiv să demonstreze exponențialitatea sa.

Analogia a stat la baza multor inovații și invenții în tehnică și a unor descoperiri în știință. Acest procedeu constă, mai întâi, în relevarea înșușirilor comune a două obiecte sau fenomene și a celor cunoscute numai la unul din obiecte. În cazul literaturii este vorba despre analogia dintre sentimente, viziuni, personaje, curente literare, scriitori etc. Una

dintre metodele cele mai cunoscute utilizate în școală în vederea stabilirii asemănarilor și deosebirilor, precum și a caracteristicilor individuale, este Diagrama Venn. Totuși, în cazul stimulării gândirii creative și laterale, sunt recomandabile și sarcinile cu caracter asociativ, grație cărora elevii pot face asocieri și analogii neordinare, cum ar fi: să asocieze sentimentul eului liric cu o culoare, cu un instrument muzical, cu un obiect, fenomen din natură etc. (ca model le poate servi puternicul sentiment al iubirii pe care îl trăiește eul liric din poezia *De dragul tău* de A. Suceveanu, asociat de poet cu o ninsoare curată, contemplativă), să asocieze fapta/comportamentul personajului Goe cu orice le trece prin minte, să găsească analogii între entitățile care din start se resping (ex.: suferință dulce) etc. Rezolvarea unor astfel de sarcini le va oferi elevilor posibilitatea de a pătrunde în esența problemei, de a surprinde complexitatea ei, a personajului. Pe baza însușirilor comune și a diferențelor, în urma analizei acestora, ei pot trage diverse concluzii, formula unei idei inedite.

Amplificată în artă, tehnică, educație, *empatia* nu este altceva decât o transpunere imaginară în plan perceptiv, intelectual, afectiv, facilitând descoperirea de noi aspecte și înțelesuri. Manifestând empatie față de personajul operei literare, elevul reușește să-l înțeleagă mai bine, să descopere greutățile pe care le are sau le-ar putea avea și să găsească modalități care l-ar ajuta să le depășească. „Cum ai proceda tu în locul personajului?”, „Ce stări vei trăi?”, „Cât de greu/ușor îți este să rezolvi problema cu care te confrunți fiind în locul personajului?”, „Ce impact are asupra ta înfrângerea?”, „De ce personajul îți provoacă milă/suferință/atitudine negativă etc.?” sunt câteva dintre întrebările-sarcini care îi vor ajuta pe elevi să se transpună, să empatizeze și, în rezultat, să interpreteze opera literară.

Substituirea, inversarea, combinarea sunt alte trei procedee imaginative, strâns legate între ele, ce pot fi aplicate cu succes în procesul de interpretare a operei literare. În cazul substituției, elevii vor fi îndemnați să schimbe anumite date ale problemei (trăsături de caracter, circumstanțe, gesturi, mod de gândire, situații, replici etc.), să modifice finalul operei, să „vadă” dacă este posibil din punctul de vedere al logicii construirii destinelor umane, să argumenteze varianta scriitorului în raport cu a lor. Totodată, ei pot schimba pozitivul în negativ,

atitudinile personajelor, pot inversa rolurile (victima nu e Ana, ci Ion, Ionel este băiatul cuminte, vizitatorul – omul pretențios), ordinea de desfășurare a evenimentelor etc. A inversa lucrurile este o operație ce poate provoca gândirea elevilor. O sarcină de tipul „Imaginați-vă că Ion o iubeste pe Ana, iar aceasta – nu are niciun sentiment față de el. Dezvoltați subiectul în câteva variante neordinare” le oferă elevilor oportunitatea de a explora gândirea laterală.

O modalitate atractivă de lucru este combinarea unor idei, fapte, cuvinte, sentimente, stări etc. într-un aliaj, într-un ansamblu. Această combinație e o cale de înțelegere a rolului fiecărui element de structură a operei literare în constituirea mesajului. „Cum s-ar constitui destinul Anei, dacă în același timp: a) Ion ar manifesta respect față de ea; b) tatăl ar iubi-o și ar proteja-o ca fiică; c) ea ar fi mai lucidă în raport cu sine; d) scriitorul n-ar fi considerat-o mijlocul prin care Ion își vede împlinită dorința de parvenire?”. Solicitați să soluționeze acestei întrebări-sarcini, elevii sunt puși în situația de a formula diferite ipoteze, de a le argumenta ținând cont de trăsăturile de caracter ale personajelor implicate în destinul Anei și astfel să examineze din diferite perspective problema cu care se confruntă Ana.

În concluzie, procedeele imaginative sunt un mod de operare mentală, presupunând o succesiune mai mult sau mai puțin riguroasă de compuneri, descompuneri și recompuneri, de integrări și dezintegrări, conducând la rezultate variabile. Privite din acest punct de vedere, ele contribuie, în mare măsură, la valorificarea operei literare, implicit la formarea competențelor elevilor de a formula idei.